

WEKERLEI LÉPCSŐHÁZAINK, FA LÉPCSŐINK ÉS KORLÁTJAINK

Előző lapszámunkban indított – az emeletes típusépületek szerkezeteit bemutató – sorozat mostani részében a lépcsőházakkal, lépcsőkkel és korlátjaikkal ismerkedünk egy kicsit közelebbről. Ismét csak a 11 féle hatlakásos és 4-4 féle nyolc- és tizenkétlakásos munkásházakkal foglalkozunk, mivel az egyedi tervezésű, főként tisztviselőknek épült épületek ebben is eltérő képet mutatnak (igazgatói lakóház, Géza utcai tiszti lakóház, posta, Kós téri házak). A függőfolyosók és kovácsoltvas korlátok esetében láthattuk, hogy a tipizált szerkezetek is mennyire sokfélék, milyen művesen kialakítottak, hogyan köthetőek változataik egy-egy típusépülethez és annak tervezőjéhez. Ugyanez figyelhető meg fenti szerkezetekkel kapcsolatban is.

Amiben minden ház megegyezik az az, hogy az emeleti lakásokat és az eredetileg üresen hagyott padlásokat fából készült lépcsőn közelíthetjük meg. Az anyagválasztást egyértelműen a takarékoság motiválta, hiszen egyébként abban a korban is az emeletes házak lépcsői jellemzően kőből, műkőből készültek, később vasbetonból. Ma már tűzvédelmi szempontok miatt nem lenne lehetőség ezek megépítésére, akkoriban még volt. De jó, ha tudjuk, a telep történetében nem fordult elő egyszer sem lépcsőházi tüzeset. Persze nem árt az óvatosság és a felelősségteljes használat!

A lépcsők zárt lépcsőházakban (bár ajtóval nem minden lépcsőház tehető huzatmentessé), a legutóbbi cikkben már ismertetett módon helyezkednek el egy-egy típusépületen belül. Egy kivételtől eltérően mind a belső udvarból nyílik. Ez az egy kivétel Schodits Lajos és Éberling Béla S.É.IV. jelzésű tizenkétlakásos háza, melynek többféle megvalósult formája is megtalálható telepünkön. Eredetileg úgy tervezték a házat, hogy annak két szélén alapincézett üzlethelyiséget tartalmazó épületrész is épüljön, ahol erre a telepen belül szükség van. Azonban az épület középtengelyében elhelyezett lépcsőházat az utca felől is meg lehetett közelíteni az eredeti tervek szerint. Úgy tűnik azonban, hogy kevésnek találták a kiadható üzletek számát, így menet közben változott a program és a legtöbb épület középtengelyében is elhelyeztek egy kis üzletet. Így csak 2 olyan ház épült meg, melynek lépcsőházába az utcáról is beléphetünk.

A lépcsőket aszerint, hogy egy szintet hány irányváltással tudunk megközelíteni, nevezzük egy-, két-, három- vagy négykarú lépcsőnek. Emeletes házainkban mind a négyféle megoldásra találunk példát. A leghelytakarékosabb megoldás a kétkarú lépcső alkalmazása, ezért ez fordul elő a legtöbb házban. Egykarú lépcsővel csak Lechner Lóránd L.III. típusjelzésű épülete készült, ahol egy teljesen zárt belső lépcsőház választja el a külön tömegekbe rendezett 3-3 lakást. (1. kép) Háromkarú lépcsőt tervezett Bierbauer István a B.III. jelzésű, L alakú sarokházába. (2. kép) Itt is teljesen zárt a lépcsőház, a lakások közvetlenül innen nyílnak. Két olyan típusépület készült, melyben a szinteket négykarú lépcsővel kötötték össze. Fleischl Róbert F.VIII. jelzésű (3. kép) és az ismeretlen tervezőtől származó SZ.A. jelzésű, szintén hatlakásos társasházak. Míg Fleischl hegyesszögű utcasarkokon álló házaiban a lépcsőház trapéz alaprajzú, igazodva az épület szárainak egymással bezárt 45 fokos szögéhez, addig a másik típusban a lépcsőház szabályos téglalap alaprajzú, így a lépcsőkarok egymásra merőlegesen szerkesztettek. Különösen tágasnak és nagyvonalúnak érezhetjük a három-, és négykarú lépcsőkkel épített lépcsőházakat, mivel itt a karok között ún. orsótér alakul ki, mely teljes három szint belmagasságú.

Az első lakószintről a padlásra vezető lépcsők jellemzően egy kicsit meredekebb hajlásszögűek mint a földszintről indulók (kevesebb, de magasabb lépcsőfokot tartalmaznak). A legmeredekebb padláslépcsők azokban a házakban vannak, ahol a kétkarú lépcsők az épület főtömegébe, az udvari traktusba vannak integrálva, így csak egy lépcsőkar biztosított a feljutáshoz. Ezek az F.IX., F.X., (4. kép) P.IV., P.V. és változatai, P.VI., S.É.IV., S.É.V. és T.II. jelzésű házak. Ebből is az látszik, hogy az azonos

tervezőtől származó típusépületek azonos térszervezési elvek alapján készültek, jól felismerhető karakterekkel rendelkeznek egyéb vonatkozásokban is, például a homlokzati díszítésekben.

A lépcsők tartószerkezete, a lépcsőfokok homlok- és járólapjai, a korlátok oszlopai, fogódzói és mezőiket osztó pálcák mind fából készültek, a Wekerletelep építésénél használt vörösfenyőből. Ennek az igen jó tulajdonságokkal rendelkező, félkemény faanyagnak köszönhetően szerkezeteink ugyan magukon viselik az elmúlt 110 év alatti használat nyomait, mégis minden házban még az eredetileg beépített elemeket találjuk. (Vörösfenyőt használnak nagy előszeretettel építő- és bányafaként, de a bútortipar, belsőépítészeti is szívesen választja alapanyagul. Tartósságára jó példa, hogy vörösfenyőből készült Velence és Szentpétervár épületeinek alapozása, de a budapesti Országház is.) A pihenők vízszintes mestergerendái a lépcsőházakat kísérő főfalakba vésett fészkekbe fogottak, a karok tartószerkezetei, a pofagerendák ezekre, illetve a szinteket elválasztó födémekekre támaszkodnak. Az orsótérrel rendelkező több karú lépcsők belső sarkaiban nagy keresztmetszetű fa oszlopok tartják a pihenők kiváltógerendáit. A lépcsők felületkezelése egységesen olajfestés, amely jól védi a felületét, egyben színessé teszi azokat. A kiválasztott színek jellemzően igazodtak az egyes házak többi faanyagának színezéséhez, például a bejárati ajtók, spaletták és tokborítások színéhez. A faanyag jól faraghatósága lehetőséget adott a díszítésre is a tervezőknek, építőknek. Így igen változatos és szép szerkezetekkel találkozhatunk nap mint nap kézközlelől. A mintázat a szecesszió és a népi építészeti formakincséből táplálkozik.

Az egyes korlátok fő jellegzetességeit a lépcsőkarok végein elhelyezkedő oszlopok faragásai, fejezetei, valamint a korlátmezőkben használt pálcák formálása, ritmusa adja. Itt is, mint a függőfolyosók kovácsoltvas korlátainál, hasonló szabályszerűségeket figyelhetünk meg, ami nem csoda, hiszen ugyanaz a funkció megkövetelte műszaki, építészeti igény, csak más az alapanyag, ebből következően mások az arányok, a kapcsolatok. Míg előbbi könnyed, légies, utóbbi – nagyobb keresztmetszetű anyagokkal dolgozik –, súlyosabb, erőteljesebb látványt nyújt. Nem véletlen, hogy pont a légies, illetve a masszív megjelenés a szerkezetek színezését is befolyásolja, oly módon, hogy az erősítse, illetve gyengítse a hatást. Ezért a kovácsoltvas szerkezetek szinte minden esetben feketére festettek, míg a fa korlátoknál előnyben részesítették a világosabb színeket.

A fa korlátok esetében még több alaptípus létezik mint a kovácsoltvas korlátok esetében. Vizsgálódásaim során 12 félélt találtam, melyek közül 9 egy-egy típushoz, tervezőhöz kötődik, 3 pedig egy-egy jól behatárolható területhez, építési ciklushoz. Míg a telep építésének első 5 évében, amikor is az épületállomány majd háromnegyede lett átadva, kimutatható a típushoz kötődés, addig jól elkülöníthető az 1914-15-ben a Mészáros Lőrinc utca – Gutenberg körút – Pannónia út – Zalaegerszeg utca által határolt területen, majd az 1920. után, a Zalaegerszeg utca – Margit utca – Nagykőrösi út által határolt területen legutoljára készült épületekben, hogy azonos korlátokat építettek minden házba.

Az Árkay-Kallina tervezőpáros két típusépületében a párhuzamos pofagerenda és a fogódzó között ritkábban helyezkednek el az oszlopok, melyeket felül vízszintes elem köt össze, amely alatti mezőt 3-3, mintára fűrészelt pálcá oszt meg. (5. kép) Ehhez nagyon hasonlatos korlát található a Gutenberg körúton álló, 1915-ben felépült többféle típusépületben, csak ott sűrűbben állnak az oszlopok és két, más formálású pálcá osztja meg a mezőt. (6. kép) A ritkább oszlopozású korlátok típusába tartozik Fleischl Róbert VIII. számú típusépületében alkalmazott is, melynél az oszlopokat két, a fogódzóval párhuzamosan futó elem köti össze, melyek közé andráskereszt van csapolva, valamint egy rövid, függőleges elem a felső öv és a fogódzó, valamint az alsó öv és a pofagerenda között, oszlopközönként középen. (3. kép) Ennek a típusnak még bonyolultabb változata található a Wälder Gyula tervezte III. számú épületekben. Itt az összekötő elemek vízszintesek az oszlopok között. A mezőkben 3-3 párhuzamos, átlós irányú, négyzet keresztmetszetű elem van, melyek el vannak forgatva 45 fokban. (7.

kép) A legegyszerűbb szerkesztésű, ritka oszlopozású korlát, ahol csak szélesebb oszlopok és közöttük keskenyebb pálcák futnak a fogódzó és a tartógerenda között a K.S.I. jelű épületek sajátjai, bár találtam ilyen A.K.V. jelű típusépületben is. A széles oszlopok díszítése két kör és közöttük egy hosszúkás, félköríves zárású furat. (8. kép) Ennek a korlátfajtának az I. világháború utáni időben épült házakban élt tovább egy méginkább egyszerűsített változata. Ezeknél a díszítő furatok is elmaradtak. (9. kép)

A sűrűbb oszlopozású korlátoknál csak egy-egy pálca van a mezőkben. A B.III. jelű házakban az összekötő elem vízszintes a pálca fölött. (2. kép) A legtöbb típusépületben (F.IX., F.X., Fi.III., P.IV., P.VI., S.É.V.) ugyanez az összekötő elem párhuzamos a fogódzóval. (4. kép) Palóczy Antal V. számú és a Schodits-Éberling páros IV. számú épületeiben felváltva hol felül, hol alul vannak az összekötő elemek, így a pálcák hol a pofagerendához, hol a fogódzóhoz futnak. (10. kép) Lechner Lóránd III. számú épületeiben a pálcával osztott mezők közvetlenül egymás mellett állnak, egy, a fogódzóval párhuzamos rúd köti össze a közelálló oszlopokat középmagasságban. (1. kép) Két olyan korlátfajta van, melyben nem különböztethető meg oszlop és pálca. Tichtl György T.II. jelű emeletes házaiban az egyforma, egyenletesen kiosztott oszlopokat a fogódzó alatt, azzal párhuzamos elem köti össze. (11. kép) Az 1914-15-ben épült házakban horonyokkal készült oszlop és mintára fűrészelt oszlop váltakozik egymás után. (12. kép)

Tekintve, hogy a tanulmány írásához az emeletes munkásházak csak mintegy 20%-ban jártam és gyűjtöttem anyagot (köszönet azoknak a tulajdonosoknak, akik segítettek munkámat, megmutatták lépcsőházukat és engedték, hogy fotókat készítek), elképzelhető, hogy további változatok is léteznek. Azonban a végiglátogatott épületekben szerzett tapasztalatok nagyon érdekesek, eddig nem tudott összefüggések felismerésére adtak lehetőséget, ami újabb fontos lépés a Wekerletelep építészet- és építéstörténetének mind részletesebb és pontosabb feltérképezésében.

Nagy Attila

Az írás a Wekerle újság 2016/1 számában megjelent eredeti cikk szerkesztett, frissített változata.